

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

ШУЛЬЖЕНКО АНЖЕЛІКА СЕРГІЇВНА

УДК 81'373.7-115:159.93

**ФРАЗЕОЛОГІЗМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІДЧУТТІВ ЛЮДИНИ
В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ:
СТРУКТУРНИЙ І СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ**

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Вінниця – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі іноземних мов і методики викладання Бердянського державного педагогічного університету, Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук, доцент
СЕРДЮК Алла Михайлівна
Бердянський державний педагогічний
університет, доцент кафедри іноземних мов
і методики викладання

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
КОЗЛОВА Тетяна Олегівна
Запорізький національний університет,
професор кафедри англійської філології

кандидат філологічних наук, доцент
ЛУЧЕЧКО Тетяна Михайлівна
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
доцент кафедри практики англійської мови

Захист відбудеться **«07» липня 2020 року** об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 11.051.14 у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса за адресою: 21001, м. Вінниця, вул. Академіка Янгеля, 4, ауд. 238.

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Донецького національного університету імені Василя Стуса за адресою: 21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.

Автореферат розісланий **«05» червня 2020 р.**

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. О. Залужна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Пропоноване дослідження присвячене зіставному вивченню фразеологічних одиниць (далі ФО) на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах.

Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки характеризується докорінною зміною базисної наукової парадигми, поворотом до розгляду мовних явищ під антропоцентричним кутом зору. На сьогодні він займає пріоритетну позицію серед лінгвістичних принципів і концентрує увагу дослідників на відображенні в мові навколишнього світу. Мова розглядається не тільки як продукт діяльності людини (або суб'єкта), але й як засіб спілкування, збереження / формування досвіду, знань, культури. Найвиразніше це проявляється у фразеологічному корпусі: образ, що знаходиться в основі стійкого словосполучення, є результатом інтерпретації окремих фрагментів дійсності та їхньої оцінки з боку представників окремого культурно-мовного соціуму.

Однією з центральних проблем сучасної фразеології є вивчення антропоцентричного аспекту стійких сполук, тобто людини у фразеології, сутність якого можна сформулювати як «суб'єктність побудови відображальних вербальних категорій»¹. На сучасному етапі на особливу увагу заслуговує зіставне вивчення ФО, які у віддалено споріднених мовах описують універсальні поняття, пов'язані зі сприйманням людиною навколишньої дійсності.

Об'єктами досліджень на матеріалі різних мов неодноразово ставали фразеологічні одиниці, зорієнтовані на людину (див. праці М. Ф. Алефіренка, Г. А. Багаутдинової, І. В. Гарбери, Н. Ф. Грозян, Н. Б. Дем'яненко, О. В. Забуранної, О. М. Каракуці, І. Є. Колеснікової, Ж. В. Краснобаєвої-Чорної, М. М. Літвінової, К. І. Мізіна, Ю. Ф. Прадіда, О. О. Селіванової, В. М. Телії, Т. В. Тоненчук, О. В. Харчука, В. В. Хмари та ін.). Спеціального дослідження, присвяченого вивченню ФО на позначення відчуттів людини, що функціонують в українській, англійській та французькій мовах, на сьогодні не існує, як і не існує детальної класифікації стійких сполук, теоретичним підґрунтям яких є напрацювання в галузі психології та фізіології, де вони розглядаються як такі, що позначають екстероцептивні (зорові, слухові, смакові та нюхові); інтероцептивні (голод, ситість, спрага, нудота, втома, холод, запаморочення та оніміння); пропріоцептивні (кінестетичні, статичні) та змішані відчуття людини (вібраційні, больові та температурні). Окрім цього, зважаючи на значний інтерес лінгвістів до означеного напрямку дослідження, спостерігається відсутність окремих робіт за темою в цілому та зіставних досліджень в українській, англійській та французькій мовах зокрема. Ідеографічне впорядкування віддалено споріднених мовних одиниць дає можливість більш детально проаналізувати їхню структуру та семантику. Усе це свідчить про важливість пропонованого дослідження.

Актуальність обраної теми дисертаційної роботи пов'язана із загальною тенденцією сучасної лінгвістики до антропоцентричного вивчення мовних явищ. Вона зумовлена необхідністю поглибленого вивчення механізмів реалізації антропоцентризму в структурі та семантиці фразеологічних одиниць на позначення

¹ Забуранна О. В. Антропоцентризм фразеологічної семантики (на матеріалі фразеологічних одиниць української, перської, японської мов зі значенням відносного часу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2003. 18 с.

відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах, що дозволяє виявити їхні ізоморфні та аломорфні властивості. Залучення порівняльного аналізу дає можливість вирішити важливе питання сучасних зіставних досліджень – взаємозв'язок мови, культури та свідомості різних етносів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана в межах наукової теми кафедри загального мовознавства та слов'янської філології Бердянського державного педагогічного університету «Мова і соціум: етнокультурний аспект» (2012-2017 рр.) та кафедри іноземних мов і методики викладання Бердянського державного педагогічного університету «Комунікативна спрямованість формування іншомовної мовленнєвої компетентності студентів» (2016-2021 рр.), державний реєстраційний номер 0116U008835. Тему дисертації затверджено вченою радою Бердянського державного педагогічного університету (протокол № 5 від 09.12.2014) та погоджено на засіданні бюро Національної ради «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності» НАН України (№ 131/229 від 18.12.2014).

Мета дослідження полягає в зіставному аналізі ФО на позначення відчуттів людини, який дозволяє виявити їхні ідеографічні, структурні, семантичні та лінгвокультурологічні особливості в українській, англійській та французькій мовах.

Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких **завдань**:

- 1) виокремити та інвентаризувати корпуси фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини в обраних мовах з метою їхнього подальшого аналізу;
- 2) визначити теоретико-методологічні засади дослідження фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини в зіставному аспекті;
- 3) розробити методику дослідження аналізованих ФО;
- 4) ураховуючи теоретико-методологічні здобутки лінгвістів, побудувати ідеографічну класифікацію досліджуваного матеріалу: зіставити семантичні групи в межах тематичних груп порівнюваних мов;
- 5) схарактеризувати в зіставному аспекті структурно-граматичні типи ФО на позначення відчуттів людини;
- 6) виокремити базові метафоричні та метонімічні моделі, покладені в основу досліджуваних ФО в українській, англійській та французькій мовах і встановити ступінь їхньої продуктивності;
- 7) з'ясувати типи системних відношень, у які вступають аналізовані ФО;
- 8) шляхом порівняння виявити ізоморфні та аломорфні риси фразеологізмів у зіставлюваних мовах, описати їхні лінгвокультурологічні особливості.

Об'єктом дослідження є фразеологічні одиниці на позначення відчуттів людини в українській, англійській і французькій мовах.

Предметом вивчення є структурно-граматичні, семантичні та лінгвокультурологічні особливості зіставлюваних ФО.

Матеріалом дослідження слугували 2232 фразеологічні одиниці (889 українських, 578 англійських та 764 французьких), вилучені шляхом суцільної вибірки з лексикографічних та фразеографічних джерел (одно- та двомовних словників).

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети й розв'язання завдань у дисертації використано комплекс методів, які вможливили цілісне дослідження матеріалу. До загальнонаукових методів, застосованих у роботі, належать *індукція*, яка

використовується для класифікації мовних одиниць, виокремлених шляхом суцільної вибірки, та побудови ідеографічної класифікації), *дедукція* – для відбору теоретико-методологічного матеріалу, який відповідає предмету та об'єкту дослідження, *синтез* – для аналізу й узагальнення теоретичного матеріалу, *аналіз* – для опису досліджуваного масиву ФО на позначення відчуттів людини). Спеціальні лінгвістичні методи охоплюють *зіставний* (з'ясування ізоморфних та аломорфних властивостей у структурі й семантиці зіставлюваних ФО в українській, англійській та французькій мовах, виявлення лакун); *описовий*, який дозволив систематизувати та комплексно представити отримані результати; метод *лінгвокультурологічної інтерпретації* (виявлення прихованого змісту втілених культурних особливостей ФО на позначення відчуттів людини); *компонентний аналіз* у поєднанні з *аналізом словникових дефініцій* (відбір емпіричного матеріалу); *кількісний аналіз* (визначення чисельності ФО, об'єднаних за певними критеріями, а також продуктивності метафоричних та метонімічних моделей і образів, покладених в їх основу в зіставлюваних мовах).

Практична цінність роботи полягає в можливості використання здобутих результатів при розробці та укладанні ідеографічних словників, викладанні навчальних дисциплін: «Вступ до мовознавства», «Загальне мовознавство», «Зіставне мовознавство», «Порівняльна типологія», «Психолінгвістика»; у курсах лексикології української, англійської та французької мов (розділ «Фразеологія»). Опрацьований фактичний матеріал може стати корисним у лексикографічній практиці, при написанні навчальних посібників і наукових праць.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що її результати поглиблюють сучасну фразеологію і можуть бути застосовані під час дослідження фразеологічних корпусів аналізованих та інших мов; результати дослідження можуть бути серйозним внеском у теоретичні засади фразеології, семантики та ідеографії, загального та зіставного мовознавства. З'ясування семантичних і структурних особливостей досліджуваних одиниць та специфіки їхнього вживання в українському, англійському та французькому фразеологічному корпусі розширить уявлення про сучасний стан лексичної системи, можливості семантичних інтерпретацій, а також стане в нагоді при укладанні ідеографічного словника.

Особистий внесок здобувача. Усі результати дослідження отримані дисертанткою особисто, усі статті написані одноосібно.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що в ньому вперше об'єктом зіставного аналізу постають ФО на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах, результатом якого є ідеографічна, структурно-граматична та семантична класифікація; вперше розроблено ідеографічну класифікацію, яка об'єднує весь емпіричний матеріал у тематичне поле (далі ТП) «Відчуття людини»; з урахуванням лінгвокультурологічного аспекту виявлено ізоморфні та аломорфні особливості функціонування фразеологізмів на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах.

Наукову новизну одержаних результатів узагальнюють **положення, що виносяться на захист:**

1. До фразеологізмів на позначення відчуттів людини належать утворення, загальна семантика яких означає відчуття (зору, слуху, нюху, смаку, дотику, голоду,

холоду, втоми тощо). Вони характеризують внутрішні та зовнішні процеси пізнання людиною навколишнього світу, описують її ставлення до нього. Емпіричний матеріал засвідчує їхнє вагоме місце у фразеологічних корпусах зіставлених мов.

2. Під ФО на позначення відчуттів людини розуміємо відносно стійке, цілісне, відтворюване в мовленні словосполучення, речення або поєднання одного повнозначного та одного (двох) службових слів з частковим або повним переосмисленням компонентів. Вони утворюють тематичне поле «Відчуття людини», що складається з тематичних груп, підгрунтам класифікації яких є адаптований до емпіричного матеріалу розподіл відчуттів людини у психології і фізіології.

3. Комплексна методика аналізу ФО на позначення відчуттів складається з шести етапів, у результаті чого мовні одиниці досліджуються з позиції 1) ідеографічного (ієрархічна побудова ТП «Відчуття людини»); 2) структурно-граматичного (виявлення найбільш продуктивних структурних моделей) та 3) семантичного (описано найбільш поширені метафоричні та метонімічні моделі; з'ясовано, які типи системних відношень домінують) аспектів. Результатом аналізу є зіставлення та виявлення ізоморфних та аломорфних рис у трьох мовах.

4. Тематичне поле (ТП) «Відчуття людини» складається з 4 тематичних груп (далі – ТГ) у кожній зіставлюваній мові: «Екстероцептивні відчуття», «Інтероцептивні відчуття», «Пропріоцептивні відчуття» та «Змішані відчуття» людини, які характеризуються ізоморфізмом. Окрім цього, у межах трьох тематичних груп функціонують лакуни.

5. У зіставлюваних мовах кількісно переважають ФО зі структурою дієслівних словосполучень, де головний компонент несе в собі інформацію, яка описує дію, стан, процес пізнання людиною навколишнього світу. Аломорфізм характерний для ад'єктивних ФО англійської та французької мов, у яких домінують компаративні моделі, що містять у своєму складі образ-еталон, притаманний певній національній спільноті.

6. Серед типів формування переосмисленого значення ФО на позначення відчуттів людини в порівнюваних мовах домінує метафора, рідше різновид метонімії – синекдоха. Ізоморфізм виявляється на рівні метафоричного переосмислення «*тварина* → *людина*», рідше – «*людина* → *людина*», «*предмет* → *людина*», «*дія* → *людина*». Метонімічне перенесення (синекдоха) «*орган, частина тіла* → *людина*» є спільним для досліджуваних мов.

7. Системні відношення в зіставлюваних мовах є ізоморфними і функціонують як на внутрішньомовному, так і міжмовному рівнях. Варіантність є найбільш продуктивним виявом їхнього вираження і характеризується наявністю словотвірних лакун серед українських фразеологічних одиниць.

8. Порівнюваним ФО на позначення відчуттів людини притаманна подібність у відображенні явищ навколишньої дійсності, що пов'язане з частковим збігом фрагментів різних картин світу, оскільки людині властива здатність однакового сприйняття світу, що має психічне та фізіологічне підгрунта. Окрім цього, кожна з досліджуваних мов має лакуни, в основі яких лежать образи-еталони, нерозривно пов'язані з національно-культурною специфікою, що описують образ життя і мислення, національні цінності кожного етносу.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертації апробовані на

дванадцяти міжнародних конференціях, а саме: «Сучасні германістика та романістика: мова в контексті культури» (Бердянськ, 2015), «Мова і соціум: етнокультурний аспект» (Бердянськ, 2015), «Сучасні технології навчання іноземних мов і культур у загальноосвітніх і вищих навчальних закладах» (Ізмаїл, 2016), «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті» (Дрогобич, 2016), «World Science in 2016: Results» (Morrisville, Lulu Press, 2017), «Інновації в сучасному світі» (Краматорськ, 2017), «Гуманітарні науки: нові вирішення» (Краматорськ, 2017), «Нові шляхи у наукових дослідженнях» (Краматорськ, 2017), «Perspective scientific research» (Morrisville, Lulu Press, 2017), «Україністика: нові імена в науці» (Бахмут, 2018), «Людина в мовному просторі: історична спадщина, проблеми, перспективи розвитку» (Бердянськ, 2018), «Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку» (Бердянськ, 2017, 2018, 2019) та на трьох всеукраїнських науково-практичних конференціях «Мова, право, міжкультурна комунікація: проблеми сьогодення та пошуки шляхів їх вирішення» (Київ, 2015), «Актуальні проблеми методології та історіографії мовознавства» (Слов'янськ, 2016), «Маріупольський молодіжний науковий форум: традиційні й новітні аспекти дослідження і викладання іноземних мов і літератури» (Маріуполь, 2017). Матеріали дисертації обговорено на засіданні кафедри іноземних мов і методики викладання Бердянського державного педагогічного університету (протокол № 13 від 18 червня 2019 р.), на засіданні міжкафедрального семінару ДонНУ імені Василя Стуса (протокол № 16 від 02 березня 2020 року).

Публікації. Основні положення та результати роботи висвітлено в 24 одноосібних публікаціях, із них 6 статей опубліковано у фахових виданнях України, зокрема, 2 з яких входять до міжнародних наукометричних баз даних; 3 – в іноземних виданнях (1 з яких входить до міжнародної наукометричної бази даних); 15 – у збірниках матеріалів наукових конференцій міжнародного та всеукраїнського рівнів.

Структура та обсяг роботи зумовлена метою й поставленими завданнями. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури (294 наукових джерела українською, російською, англійською, французькою мовами), списку лексикографічних та фразеологічних джерел (56 позицій) та додатків (3 таблиці, 6 діаграм). Загальний обсяг роботи становить 214 сторінок. Основний текст дисертації викладено на 157 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, висвітлено мету і завдання роботи, об'єкт, предмет та методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, сформульовано положення, що виносяться на захист; окреслено емпіричний матеріал, надано інформацію щодо апробації дисертації та наукових публікацій, описано структуру та обсяг дисертації.

1. У першому розділі «**Теоретичні засади зіставного дослідження фразеологічних одиниць у сучасному мовознавстві**» здійснено теоретичне узагальнення сучасних наукових поглядів на антропоцентричну природу фразеологічних одиниць; висвітлено ключові питання, пов'язані з визначенням ФО як об'єкта мовознавчих розвідок, установами обсягу фразеології та класифікації ФО

в сучасній лінгвістиці; описано системні відношення в межах аналізованих сполук.

1.1. Характерною ознакою сучасної науки є антропоцентричний підхід до дослідження мови: у центрі уваги лінгвістів перебуває мова у її творенні й використанні людиною та людина як носій мовної свідомості. У лінгвістиці цей підхід знаходить своє вираження, зокрема, через фразеологічний фонд, завдяки якому можна передати сприйняття навколишньої дійсності носіями мови. ФО на позначення відчуттів людини становлять вагомий частку у фразеологічному корпусі української, англійської та французької мов. Це пов'язано з тим, що зіставлявані одиниці позначають явища дійсності, де в центрі уваги завжди перебуває людина; вони дають змогу більш повно передати інформацію про навколишній світ, яку вона сприймає зовнішніми та внутрішніми рецепторами, і відобразити своє ставлення до нього. Фразеологізми досліджуються як з точки зору антропологічного, який визначає зв'язок «мова – людина», так і антропоцентричного підходів, що характеризується центральністю людини у Всесвіті. Проаналізовані за різними критеріями відчуття дають змогу виокремити притаманні їм спільні ознаки (співвіднесення з певними сенсорними системами; розміщення рецепторів на тілі людини) і розподілити їх на екстероцептивні, інтероцептивні, пропріоцептивні та змішані.

1.2. У дослідженні під ФО на позначення відчуттів людини розуміємо відносно стійке, цілісне, відтворюване в мовленні словосполучення, речення або поєднання одного повнозначного та одного (двох) службових слів, з частковим або повним переосмисленням компонентів. Основними властивостями виокремлення ФО з усього загалу мовних одиниць є нарізнооформленість, відтворюваність, відносна стійкість компонентного складу, експресивність, образність значення та метафоричність.

Для встановлення обсягу фразеології розглянуто диференційні ознаки й властивості ФО для їхнього виокремлення з-поміж інших мовних одиниць і досліджено їх за шкалою «центр / периферія» (див. праці Л. Г. Аксентьєва, В. Д. Ужченка та Д. В. Ужченка). До фразеологічного корпусу віднесені як ФО, так і прислів'я та приказки, оскільки їм притаманні спільні властивості: стійкість складу, метафоричність та образність, відтворюваність в готовому, зафіксованому в свідомості носія мови вигляді.

У сучасних фразеологічних студіях утрадиційнилася низка класифікацій, що ґрунтуються на різних критеріях, а саме: семантична (Ш. Баллі, В. В. Виноградов, В. П. Жуков, М. М. Шанський), структурно-семантична (О. В. Кунін, І. І. Чернишова), функційна (С. Г. Гаврин, О. І. Смирницький), ідеографічна (Б. М. Ажнюк, Н. Ф. Грозан, І. Є. Колеснікова, Ж. В. Краснобаєва-Чорна, Ю. М. Лебеденко, Ю. Ф. Прадід, В. Д. Ужченко та ін.) тощо. У нашому дослідженні здійснено розподіл ФО на позначення відчуттів людини за структурно-граматичними та семантичними типами, а також упорядковано їх за ідеографічним принципом.

1.3. Семантичні зв'язки у сфері фразеології організують певну систему, аналіз якої свідчить, що фразеологічним одиницям, як і лексичним, властиві системні відношення (синонімія, антонімія, полісемія, омонімія, варіантність), які виявляються як на внутрішньомовному, так і міжмовному рівнях.

1.4. Вивчення фразеології з точки зору лінгвокультурології спрямоване на дослідження співвіднесеності фразеологізмів та знаків культури. Цей аспект аналізу ФО сприяє встановленню національної специфічності уявлень українського,

англійського та французького етносів щодо такого пізнавального процесу як відчуття людини, який виступає єднальною ланкою між свідомістю людини та об'єктивним світом.

2. У другому розділі «**Методика зіставного дослідження фразеологізмів на позначення відчуттів людини**» описано основні методи та принципи дослідження фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини, сформульовано систему критеріїв добору емпіричного матеріалу з лексико- та фразеографічних джерел, запропоновано методику комплексного зіставного аналізу ФО на позначення відчуттів людини в українській, англійській і французькій мовах.

2.1. Для аналізу ідеографічних, структурно-граматичних та семантичних характеристик ФО застосовується цілий комплекс загальнонаукових (індукція, дедукція, аналіз, синтез) та спеціальних лінгвістичних методів (зіставний, описовий, метод лінгвокультурологічної інтерпретації, компонентний аналіз, аналіз словникових дефініцій, кількісний аналіз).

2.2. Відбір емпіричного матеріалу проводився за семантичним принципом, згідно з яким до корпусу досліджуваних одиниць української, англійської і французької мов включено фразеологізми із загальною семантикою відчуттів людини: укр. *валитися від вимпу*; англ. *(as) sick as a dog* 'відчувати приступ блювоти, нудоти'; фр. *froid d'attaque* 'собачий холод'. У результаті відбору фактичного матеріалу з'ясовано ізоморфні риси в зіставлюваних мовах: вони вживаються на позначення пізнання людиною світу, впливу зовнішніх та внутрішніх чинників на її органи чуття; основними лексемами у складі ФО є соматизми (укр. *вовк кишки догризає*; англ. *chilled to the bones* 'промерз до кісток'; фр. *avoir la tête en quatre* 'відчувати, що голова розколюється на шматки') та зоосемізми (укр. *ведмідь на вуха наступив*; англ. *as hungry as a hawk* 'голодний як вовк або як собака'; фр. *avoir une faim de loup* 'бути голодним як вовк').

2.3. Комплексна методика аналізу фразеологізмів на позначення відчуттів людини в зіставлюваних мовах охоплює низку етапів, серед яких: добір та складання емпіричного корпусу дослідження; використання переважно загальнонаукових методів з метою формування теоретико-методологічної бази подальшого дослідження; впорядкування емпіричного матеріалу за допомогою ідеографічної моделі ФО; опис структурно-граматичних та семантичних особливостей ФО, виявлення спільних та відмінних рис у зіставлюваних мовах; встановлення найбільш продуктивних моделей та лакун, характерних аналізованим мовам.

У третьому розділі «**Ідеографічна класифікація фразеологізмів на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах**» для структурування значної кількості досліджуваного матеріалу української, англійської та французької мов на позначення відчуттів людини обрано ідеографічну класифікацію, у результаті якої вдалося системно описати зазначені ФО та визначити їхнє місце у фразеологічній картині світу кожної з зіставлюваних мов.

3.1. Ідеографічний опис фразеологізмів дозволив виявити такі ієрархічні ланки: варіантно-синонімічний ряд (далі ВСР), семантична група (далі СГ), тематична група, тематичне поле. Увесь загал ФО розподілено за чотирма тематичними групами згідно з класифікацією відчуттів людини в науковій літературі. Відповідно виокремлено такі ТГ: «Екстероцептивні відчуття», «Інтероцептивні відчуття»,

«Пропріоцептивні відчуття» та «Змішані відчуття» людини.

3.1.1. ТГ «Екстероцептивні відчуття» (укр. 302 ФО / 34%; англ. 218 ФО / 37,8%; фр. 268 ФО / 35,1%) містить у своєму складі такі ізоморфні СГ: «Зорові відчуття» (укр. 230 ФО / 76,4%; англ. 86 ФО / 39,4%; фр. 68 ФО / 25,3%): укр. *туман застилає / застелив очі*; англ. *see double* ‘двоїтися в очах’; фр. *à courte vue* ‘близорукість’; «Слухові відчуття» (укр. 47 ФО / 15,7%; англ. 77 ФО / 35,3%; фр. 104 ФО / 38,9%): укр. *позакладало вуха*; англ. *ears are ringing, once* ‘дзвенить у вухах’; фр. *avoir l'oreille dure (être dur oreille)* ‘бути тугим на вухо’; «Смакові відчуття» (укр. 21 ФО / 7%; англ. 43 Ф / 20,4%; фр. 48 ФО / 17,9%): укр. *хоч на собаку вилий*; англ. *as sweet as molasses* ‘солодкий, як мед’; фр. *doux comme le miel* ‘солодкий, як мед’; «Нюхові відчуття» (укр. 4 ФО / 0,9%; англ. 9 ФО / 4,5%; фр. 48 ФО / 17,9%): укр. *у ніс заколоту*; англ. *smell to (higt) heaven* ‘воняти’; фр. *sentir le fauve* ‘воняти’ та «Дотикові відчуття» (3 ФО / 0,4%), яка є лакунарною в англійській мові (*as*) *soft as silk*.

3.1.2. ТГ «Інтероцептивні відчуття» є найбільш продуктивною (укр. 403 ФО / 45,4%; англ. 267 ФО / 45,6%; фр. 389 ФО / 51%) і складається з таких СГ: «Голод» (укр. 252 ФО / 62,6%; англ. 138 ФО / 52,4%; фр. 219 ФО / 56,5%): укр. *у животі [аж] пищики грають*; англ. *stomach is howling, one's* ‘по животу мов коти лаять’; фр. *à se mettre sous la dent* ‘покласти зуби на полицю’; «Ситість» (укр. 3 ФО / 0,7%; англ. 23 ФО / 7,8%; фр. 15 ФО / 3,9%): укр. *об'їсти вуха*; англ. *eat one's fill, to* ‘обжиратися’; фр. *s'en faire crever la panse* ‘лопатися від обжерливості’; «Спрага» (англ. 3 ФО / 1,1%; фр. 6 ФО / 1,1%): англ. *come down in buckets* ‘пити як з відра’; фр. *descente de gosier* ‘невгамовна спрага’; «Нудота» (укр. 3 ФО / 0,3%; англ. 9 ФО / 3,4%; фр. 12 ФО / 3,2%): укр. *вивертати нутроці*; англ. *feel sick to stomach* ‘відчувати приступ нудоти’; фр. *barbouiller le cœur* ‘відчувати нудоту’; «Втома» (укр. 114 ФО / 28,4%; англ. 77 ФО / 29,2%; фр. 122 ФО / 31,4%): укр. *круги літають (ідуть) / залітали (пішли) перед очима (в очах)*; англ. *weak at the knees* ‘слабкість в колінах’; фр. *en avoir plein les fesses* ‘бути дуже втомленим’; «Запаморочення» (укр. 27 ФО / 6,6%; англ. 14 ФО / 5,3%; фр. 15 ФО / 3,9%): укр. *як п'яний*; англ. *go swim, to* ‘відчувати запаморочення’; фр. *porter à la tête* ‘викликати запаморочення’; «Онiмiннiя» (укр. 6 ФО / 1,4%; англ. 14 ФО / 0,8%): укр. *розiм'яти кісточки*; англ. *one's foot has gone to sleep* ‘відчувати онiмiннiя в нозі’. Ізоморфізм ТГ – домінування ФО на позначення відчуття голоду. Аломорфним для англійських та французьких ФО є СГ «Спрага», а також СГ «Онiмiннiя» в українській та англійській мовах.

3.1.3. ТГ «Пропріоцептивні відчуття» (укр. 19 ФО / 2,2%; англ. 10 ФО / 1,5%; фр. 6 ФО / 0,7%) містить у своєму складі ФО, які передають інформацію про рух і положення людського тіла в просторі. Вони об'єднуються у дві СГ: «Кінестетичні» (3 ФО / 0,7%), яка є лакунарною для українського фразеологічного корпусу (*плетсти / виписати кренделі (кренделя) ногами*), та «Статичні відчуття» (укр. 16 ФО / 85,7%; англ. 10 ФО / 100%; фр. 6 ФО / 100): укр. *сидіти каменем*; англ. *keep one's balance* ‘зберігати баланс’; фр. *sortir de son assiette* ‘втратити рівновагу’.

3.1.4. ТГ «Змішані відчуття» (укр. 165 ФО / 18,4%; англ. 84 ФО / 15,1%; фр. 101 ФО / 13,3%) складається з таких СГ: «Вібраційні відчуття» (укр. 11 ФО / 6,8%; англ. 5 ФО / 5,7%; фр. 9 ФО / 9,6%): укр. *[аж] мороз іде (подирає, пробирає) / подер (подрав, пробрав) по шкурі (по спині, за плечі, поза спиною, поза шкурою)*;

англ. *quiver like a jelly* 'тремтіти як желе'; фр. *avoir la tremblote* 'тремтіти від холоду'; «Температурні відчуття», які, своєю чергою, розподіляються на СГ «Холод» (укр. 125 ФО / 76%; англ. 64 ФО / 77,3%; фр. 67 ФО / 66,7%): укр. *клацати зубами*; англ. *be dead with cold* 'промерзнути до кісток'; фр. *se geler les coquilles* 'мерзнути'; та СГ «Тепло» (укр. 10 ФО / 5,2%; англ. 9 ФО / 10,2%; фр. 12 ФО / 12,3%): укр. *вогнем (полум'ям) горіти*; англ. *burn like fire* 'горіти як вогонь'; фр. *avoir beaucoup de fièvre* 'мати високу температуру'; «Больові відчуття» (укр. 19 ФО / 12%; англ. 6 ФО / 6,8%; фр. 13 ФО / 11,4%): укр. *у голові тріщить*; англ. *give smb. hell* 'сильно боліти (про голову)'; *casquette en plomb* 'важка голова з похмілля'.

3.2. Упорядкування ТП «Відчуття людини» дало можливість виявити як ізоморфні властивості, так і лакуни в зіставлюваних мовах.

У четвертому розділі «**Структурна та семантична характеристика фразеологізмів на позначення відчуттів людини**» проведено структурно-граматичний та семантичний аналіз зіставлюваних ФО, встановлено ізо- та аломорфні структурно-граматичні та метафоричні моделі, за якими утворюються досліджувані фразеологізми; виявлено найбільш продуктивні типи системних відношень.

4.1. Аналіз структури ФО показав, що вони розподіляються на три структурні типи: 1) ФО зі структурою словосполучення (укр. 492 ФО / 55,3 %, англ. 367 ФО / 63,4 %, фр. 420 ФО / 54,9 %): дієслівні (укр. 310 ФО / 34,8 %, англ. 243 ФО / 42 %, фр. 314 ФО / 41%), субстантивні (укр. 134 ФО / 15,1 %, англ. 34 ФО / 5,8 %, фр. 62 ФО / 8,1 %), ад'єктивні (укр. 47 ФО / 5,3 %, англ. 74 ФО / 12,9 %, фр. 37 ФО / 4,8 %), адвербіальні (укр. 1 ФО / 0,1 %, англ. 16 ФО / 2,8 %, фр. 7 ФО / 0,9 %); 2) ФО зі структурою речення (укр. 382 ФО / 42,9 %, англ. 203 ФО / 35,2 %, фр. 321 ФО / 42%) та 3) ФО з одним повнозначним словом (укр. 15 ФО / 1,8 %, англ. 8 ФО / 1,4 %, фр. 23 ФО / 3,1 %).

Ізоморфними для зіставлюваних мов є дієслівні структурно-граматичні моделі, де спостерігається вживання дієслова препозитивно до залежного слова (залежних слів): укр. *вибивати дрижаки*; англ. *catch cold*; фр. *claquer des dents*. Аломорфізмом характеризуються французькі компаративні конструкції, тобто поєднання дієслова з порівняльним зворотом, у складі якого є сполучник *comme* (*trembler comme la feuille*). Окрім цього, специфічним є функціонування дієслівних фразем на позначення відчуттів людини з підрядно-сурядним зв'язком (*vivre d'amour et d'eau fraîche*), а також вживання частковопредикативних дієслівних фразеологізмів (*tirer la langue comme un pendu*), що зумовлено різноструктурними властивостями аналізованих мов.

Спільними структурно-граматичними моделями субстантивних ФО є «прикметник + іменник»: укр. *туге вухо*; англ. *quick ear*; фр. *ravenous appetite*; ад'єктивних – домінування компаративних моделей в англійській та французькій мовах: англ. (*as*) *deaf as a post*; фр. *affamé comme un loup*. Окрім цього, функціонують некомпаративні ад'єктивні ФО: укр. *тугий на вуха*; англ. *dead to the world*; фр. *dur d'oreille*. Адвербіальні фразеологічні одиниці є найменш продуктивними і функціонують у двох зіставлюваних мовах: укр. *на голодний живіт*; фр. *à gorge déployée*.

4.2. Із-поміж ФО із будовою речень найбільш репрезентативними за кількістю в зіставлюваних мовах є ФО, побудовані за моделлю простих речень (укр. 355 ФО / 93 %, англ. 159 ФО / 78,5 %, фр. 190 ФО / 59,3 %), які характеризуються образним

сприйняттям, пов'язаним із пізнанням людиною навколишньої дійсності та внутрішнього стану організму: укр. *аж мороз подрав за плечі*; англ. *to feel a vacuum in the lower regions*; фр. *il avalerait la mers et les poissons*.

Найпродуктивнішими складними моделями (укр. 27 ФО / 7 %, англ. 44 ФО / 21,5 %, фр. 131 ФО / 40,7 %) є ФО із підрядним типом синтаксичного зв'язку в зіставлюваних мовах: укр. *так замерзло, що хоч тури гони*; англ. *to have not a leg to stand on*; фр. *être épuisé parce qu'on a trop marché*. Особливістю складносурядних речень є поєднання простих речень у складне за допомогою протиставних сполучників та, а в українській мові (*їсти, та нічого; голодний поле перебіжить, а голий три*), *and, than* – в англійській (*stuff today and starve tomorrow; better belly burst than good drink lost*). Окрім цього, лакунарними, організованими за моделлю речень, є українські ФО, які, включаючи до свого складу підрядні сполучники і відносні слова, нагадують підрядні речення і будуються за схемою «сполучник (*як, мов, наче, немов, хоч*) + іменник + дієслово»: *хоч вовків ганяй*.

Аломорфізмом характеризуються складні безсполучникові речення української мови, яким притаманний причиново-наслідковий тип зв'язку (*аж шпари зайшли – такий мороз*); а також французькі ФО, які означають одночасність дії і мають перелічувальну інтонацію (*c'est trop sucré, on dirait du sirop*). Специфічним для української мови є функціонування численних структурних моделей із будовою складних речень з різними типами зв'язку: сурядно-підрядно-безсполучниковим (*живеш, як у решеті: відки вітер не дме, то повна хата холоду*), безсполучниково-підрядним (*нема що їсти, нема пити, нема й роду, щоб поговорити*).

4.3. ФО з одним повнозначним словом є утвореннями з переосмисленим повнозначним компонентом і в кожній зіставлюваній мові має різне граматичне вираження: ад'єктивні ФО (укр. *як розварений*), адвербіальні ФО (англ. *in undertones*), субстантивні ФО (фр. *sans haleine*) та дієслівні ФО (фр. *se les geler*).

4.4. У процесі детального семантичного аналізу фразеологізмів на позначення відчуттів людини встановлено, що семантика ФО є образним метафоричним та метонімічним переосмисленням значення базових компонентів та фіксує сприйняття носіями аналізованих мов психічних процесів пізнання навколишнього та внутрішнього світу людини.

4.4.1. Особливістю ФО на позначення органічних відчуттів людини є домінування у їхньому складі компонентів-соматизмів, оскільки ці сполуки описують процеси і стани внутрішніх органів людини. Вони характеризуються переважно ізоморфністю, а також поодиноким функціонуванням лакун.

4.4.1.1. Для ФО на позначення відчуття голоду ізоморфними є метафоричні та метонімічні моделі, які характеризуються перенесенням ознак тварин, птахів на людину «тварина → людина»: укр. *вовк кишки догризає*; англ. *as hunger as a wolf* 'голодний як вовк'; фр. *un appétit de loup* 'вовчий апетит'. Символічним є образ вовка, де він сприймається як хижак, образом життя якого є полювання на здобич і втамування відчуття голоду. Специфічним для українців є асоціювання відчуття голоду з такими тваринами, як собака, кіт, горобець; для англійців – яструб, ведмідь, миша; для французів – оселедці. Аломорфним для англійської та французької мов є метафора «людина → людина».

4.4.1.2. Із полярною семантикою до голоду зафіксовані фразеологічні одиниці із семантикою насичення. Спільність досліджуваної групи виявляється на основі метафоричного перенесення «оцінка впливу, шкоди → людина»: (укр. *як за себе кидати*; англ. *make a feast, to* ‘наїдатися донесхочу’; фр. *se remplir le ventre* ‘набити собі черево’). Особливістю ФО на позначення стану насичення є не пізнання навколишнього світу, не втамування фізіологічних потреб організму, а нанесення йому шкоди завдяки споживанню великої кількості їжі. Це єдина група ФО, де соматизми та зоосемізми не є основними компонентами мовних одиниць.

4.4.1.3. У національній картині англійського та французького народів є місце переосмисленим одиницям із семантикою «бажання пити» (англ. *drink the sea dry* ‘відчувати сильну спрагу’; фр. *une soif du perdu* ‘болісна, пекельна спрага’). Ізоморфним для двох аналізованих мов є переосмислення на основі синекдохи «орган, який страждає від зневоднення → людина, яка відчуває спрагу» (англ. *hot coppers* ‘горло пересохло’; фр. *avoir la gueule de bois* ‘відчувати себе як з похмілля’).

4.4.1.4. Фразеологізми на позначення відчуття втоми репрезентовані одиницями з різними відтінками значення (знесилення, виснаження, перевтома) і мають у своєму складі соматизми, які першими в організмі відчувають цей стан. Ізоморфним для зіставлених мов є синекдоха «орган людини, який першим страждає від втоми → людина, яка відчуває перевтому»: укр. *аж очі рогом лізуть*; англ. *have lead en feet (to)* ‘мати важкі свинцеві ноги’; фр. *avoir les bras rompus* ‘бути втомленим, розбитим’. В англійській мові лакунарністю характеризується метафоричне перенесення «тварина, яка відчуває втрату сил → людина, яка відчуває знесилення»: *(as) weak as a cat* ‘абсолютно знесилений’.

4.4.1.5. ФО на позначення відчуття нудоти характеризується тим, що компоненти, які входять до його складу, вживаються в своєму номінативному значенні. Спільним для трьох мов є переосмислення на основі синекдохи «органи людини, які задіяні у процесі нудоти → людина, яка відчуває нудоту»: укр. *вивертати печінки (вивернути нутроці)*; англ. *turn one's stomach, to* ‘викликати нудоту’; фр. *casser l'estomac* ‘викликати нудоту’. Лакунарними є англійські ФО з компаративною структурою: *(as) sick as a dog* ‘відчувати приступ (нудоти) блювоти’, *(as) sick as a cat* ‘відчувати приступ нудоти (блювоти)’.

4.4.1.6. ФО на позначення відчуття запаморочення утворюються на основі синекдохи «органи людини, які беруть участь у процесі запаморочення → людина, яка відчуває запаморочення». Така модель є ізоморфоною для всіх зіставлених мов і має у своєму складі соматизм «голова»: укр. *помутилося в голові*; англ. *be (feel) quick about the head, to* ‘почувати запаморочення’; фр. *donner dans la tête* ‘ударяти в голову, викликати запаморочення’. Специфічним для французьких ФО є наявність у їхньому складі лексеми «мозок» – *monter au cerveau* ‘підніматися до мозку’; українських – метафора «дія, удар, спрямований на організм людини → людина, яка відчуває запаморочення» (*[аж] іскри з очей посипалися (полетіли)*).

4.4.1.7. Специфікою ФО на позначення відчуття оніміння є вживання лексем у своєму номінативному значенні. Такі ФО побудовані на основі подібності «предмет → частина тіла людини», які мають безпосередній вплив на виникнення подібного роду відчуття (укр. *як (мов, ніби) параліч ударив*; англ. *pins and needles* ‘мати шпильки

і голки у своїй руці»; фр. *avoir (donner) des fourmis dans la jambe* 'мати мурахи в нозі').

4.4.2. Фразеологічні одиниці на позначення зовнішніх відчуттів людини характеризуються стійкими сполуками, які відображають властивості предметів і явищ зовнішнього середовища та мають рецептори на поверхні тіла.

4.4.2.1. ФО на позначення зорових відчуттів характеризуються схожими механізмами утворення: ізоморфними є метафоричні перенесення «тварина (птах) → людина»: укр. *сліпий як крим*; англ. *have (got) eyes like a hawk* 'мати зір як у яструба'; фр. *avoir des yeux de lynx* 'мати хороший зір'. Втрата каналів зв'язку людини зі світом знайшла своє відображення в метонімічному перенесенні «сліпота → людина, яка нічого не розрізняє органом зору», яке характерне для українських та французьких ФО: *згубити очі; perdre la lumière du jour* 'осліпнути'.

4.4.2.2. Метафоричні моделі, за якими утворюються ФО на позначення відчуття слуху, містять у своєму складі абстрактні предмети «абстрактний предмет, який створює пустий звук → людина, яка погано чує»: англ. *(as) deaf as an adder (as a post)* 'глуха тетеря'; фр. *sourd comme un pot* 'глуха тетеря'. Лакунарним для українських ФО є метафоричне перенесення «тварина, птах, що має поганий слух → людина, яка погано чує»: *глуха тетеря*.

4.4.2.3. Особливістю ФО на позначення смакових відчуттів є домінування метонімічних утворень (синекдохи), де основними компонентами є соматизми (язик, рот, губи), «частина тіла людини, яка відповідає за смакові властивості → людина, яка відчуває насолоду від смачної їжі»: укр. *так і проситься в рот (на губу)*; англ. *melt in one's (the) mouth* 'танути в роті'; фр. *flatter le palais* 'бути приємним на смак'. Лакунарністю характеризуються англійські та французькі ФО із семантикою «оскома»: англ. *to set somebody's teeth on edge* 'нав'язнути на зубах, набити оскому'; фр. *agacer les dents* 'набити оскому'.

4.4.2.4. ФО на позначення нюхових відчуттів притаманні метонімічні перетворення «орган, що виконує функцію нюхового сприймання → людина, яка має хороший / поганий нюх», які функціонують у двох мовах: англ. *have a (good) nose for smth* 'мати гарний нюх'; фр. *avoir le nez creux* 'мати тонкий нюх'. Особливістю аналізованих ФО є те, що вони мають негативне емоційне забарвлення: укр. *вдаряти (буми) / вдарити в ніс*; англ. *smell (stink) to (higt) heaven* 'смердіти'; фр. *sentir le lapin* 'смердіти'. Лише у французькій мові нами виявлені ФО, які мають позитивне емоційне забарвлення (*fleurer comme baume* 'мати приємний аромат').

4.4.2.5. Лакунарними є ФО на позначення дотикових відчуттів людини в англійській мові, які містять у своєму складі лексеми, які вживаються у своєму номінативному значенні (*as) soft as down* 'м'який як пух'.

4.4.3. Особливістю ФО на позначення змішаних відчуттів людини є не пізнання навколишнього світу за допомогою органів чуття, а виявлення факторів, загроз, які можуть завдати як користі, так і школи людському організму.

4.4.3.1. ФО на позначення вібраційних відчуттів характеризуються схожою семантикою (укр. *дрижати як осиковий лист*; англ. *tremble like a leaf* 'тремтіти як лист'; фр. *trembler comme la feuille* 'тремтіти як желе') і мають різні передумови виникнення цього стану: холод або страх.

4.4.3.2. Образну основу температурних ФО часто формують порівняння з

тваринами на основі метафоричного перенесення «тварина → людина»: укр. *собачий холод*; англ. *(as) cold as a fish* ‘холодний як риба’; фр. *il fait un froid de canard* ‘собачий холод’, де в кожній мові зафіксовані свої образи-символи для вираження відповідного значення. Синекдоха «орган → людина»: укр. *цокотіти зубами*; англ. *chilled to the bone* ‘промерзнути до кісток’; фр. *claquer des dents* ‘клатати зубами’ засвідчує важливу роль соматизмів, оскільки різноманітні дії, починаючи з найпростіших, виконуються людиною за допомогою органів тіла. Протилежну семантику мають ФО зі значенням тепла. Ізоморфними для аналізованих одиниць є компоненти-актуалізатори (*окріп, лазня, кузня, полум’я, вугілля, пекло*), номінативне значення яких визначає семантику ФО.

4.4.3.3. Специфічним для ФО на позначення болю є метафоричне перенесення «дія → людина»: укр. *клубок підступив до горла*; англ. *give (one) a stitch, to* ‘викликати гострий біль’; фр. *tomber sur le coin de l'œil* ‘почати боліти (про очі)’, де за допомогою рецепторів і аналізаторів людина не лише пізнає навколишній світ, а останній створює загрози для її життєдіяльності.

4.4.4. Фразеологізми на позначення пропріоцептивних відчуттів людини характеризуються метафоричним утворенням «фізичний стан, при якому людина знаходиться в нерухомому стані → людина, яка перебуває в стані рівноваги», де основне функційне навантаження лежить на дієсловах: укр. *стояти як неживий*; англ. *lie possum, to* ‘лежати як мертвий’; фр. *perdre assiette* ‘втратити рівновагу’. Аломорфним для англійської та французької мови є вживання фразеологізмів на позначення положення рук тіла людини під час ходіння (англ. *saw the air* ‘розмахувати руками’; фр. *aller les bras ballants* ‘ходити, розмахуючи руками’).

4.5. Варіантність домінує у французькій мові (177 ФО / 23,2%), рідше – в українській (123 ФО / 13,8%), найменший її вияв в англійській мові (79 ФО / 13,7%). Емпіричний матеріал дозволяє стверджувати, що серед ФО на позначення відчуттів людини, залежно від того, яких рівнів мови торкається варіювання, виділяються такі типи: лексичні (укр. 20 ФО / 16,7%, англ. 16 ФО / 20%, фр. 93 ФО / 52,6%), граматичні (морфологічні, синтаксичні) (укр. 27 ФО / 22,5%, англ. 14 ФО / 17,3%, фр. 30 ФО / 17,2%), квантитативні (укр. 6 ФО / 5%, англ. 23 ФО / 29,1%, фр. 31 ФО / 17,7%) та комбіновані (укр. 67 ФО / 58,6%, англ. 26 ФО / 33,6%, фр. 23 ФО / 12,5 %). В українській мові зафіксовані словотвірні лакуни (3 ФО / 2,2%).

4.6. Структурні компоненти ТГ «Відчуття людини» знаходяться в синонімічних, антонімічних, омонімічних та полісемантичних відношеннях.

Продуктивністю характеризуються синонімічні відношення (укр. 18%, англ. 9%, фр. 14%), які функціонують як на внутрішньомовному (укр. *змерз, як собака; зуб з зубом не зведе*; англ. *drink the sea dry* ‘відчувати сильну спрагу’; *comme down in buckets* ‘пити як з відра’; фр. *engloutir le cœur* ‘відчувати нудоту’; *scier le boudin* ‘відчувати нудоту’), так і міжмовному рівнях (укр. *заморити черв’яка; запихати рот* – англ. *have a bite* ‘заморити черв’яка’; *stay one's stomach, to* ‘втамувати голод’).

Антонімічні відношення (укр. 133 ФО / 15%, англ. 58 ФО / 10%, фр. 38 ФО / 5%) характеризуються розподілом ФО на 1) ті, які частково збігаються за складом, але мають компоненти, протилежні за значенням, і 2) ті, що повністю різняться за своїм складом і, відповідно, внутрішньою формою з властивим їй образом, де остання модель є ізоморфною. Аналогічно до синонімії, антонімія представлена на

внутрішньомовному та міжмовному (англійська та французька мова) рівнях із семантикою гарний / поганий зір: англ. *have eyes like hawk – see through a glass darkly, to* та фр. *avoir des yeux d'aigle – avoir comme un brouillard sur les yeux*.

Полісемія найбільш характерна для французької мови (укр. 1 ФО / 0,1%, англ. 14 ФО / 2,5 %, фр. 23 ФО / 3%), омонімія притаманна англійським та французьким ФО (англ. 2 ФО / 0,2 % та фр. 4 ФО / 0,5 %). Їхня незначна продуктивність пов'язана зі складністю смислової структури ФО.

4.7. Виявлений ізоморфізм серед зіставлюваних ФО на позначення відчуттів людини свідчить, по-перше, про культурну подібність уявлень про отримання інформації з навколишнього світу за допомогою органів чуття, по-друге, описані відмінності говорять про національну специфіку кожного народу, що відображає його життя, характер, побут, звичаї та традиції.

ВИСНОВКИ

У дисертації шляхом зіставного та лінгвокультурологічного підходу проаналізовано фразеологічні одиниці на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах з точки зору їхніх структурно-граматичних та семантичних властивостей; класифіковано їх за ідеографічним принципом. За результатами проведеного дослідження зроблено такі висновки:

1. З'ясовано, що ФО на позначення відчуттів людини мають яскраво виражений антропоцентричний характер (889 українських, 579 англійських та 764 французьких) і містять у своєму складі утворення, загальна семантика яких означає відчуття людини (зору, слуху, нюху, смаку, дотику, голоду, холоду, втоми тощо). Досліджувані ФО характеризують внутрішні та зовнішні процеси пізнання людиною навколишньої дійсності, описують своє ставлення до неї.

2. Фразеологізми на позначення відчуттів людини характеризуються такими властивостями: стійкість, цілісність, відтворюваність, нарізнооформленість, часткове або повне переосмислення компонентів. Семантика зіставлюваних ФО передається мовними одиницями, які вербалізують пізнання людиною навколишнього світу за допомогою органів чуття.

3. У результаті поєднання 1) ідеографічного (ієрархічна побудова ТП «Відчуття людини»); 2) структурно-граматичного (виявлення найбільш продуктивних структурних моделей) та 3) семантичного (описано найбільш вживані метафоричні та метонімічні моделі; з'ясовано, які типи системних відношень домінують) аналізу в доповненні із зіставним та лінгвокультурологічним методом вдалося виявити ізоморфні та аломорфні особливості ФО, визначити їхнє місце у фразеологічних фондах зіставлюваних мов.

4. Тематичне поле (ТП) «Відчуття людини» утворюється 4 тематичними групами (ТГ) («Екстероцептивні відчуття», «Інтероцептивні відчуття», «Пропріоцептивні відчуття» та «Змішані відчуття»), які характеризуються ізоморфізмом. В англійській мові в межах ТГ «Екстероцептивні відчуття» функціонує лакуна СГ «Дотикові відчуття»; в межах ТГ «Інтероцептивні відчуття» в англійській та французькій мовах – лакуна СГ «Спрага»; в українській та англійській лакунарною є СГ «Онiмiннiя». Ізоморфністю та найбільшою продуктивністю відзначається ТГ «Інтероцептивні відчуття», у складі якої функціонує СГ «Голод».

5. Відносно структури ФО виокремлено три типи: 1) ФО зі структурою словосполучення (укр. 55,3 %, англ. 63,4 %, фр. 54,9 %); 2) ФО зі структурою речення (укр. 42,9 %, англ. 35,2 %, фр. 42%) та 3) ФО з одним повнозначним словом (укр. 1,8 %, англ. 1,4 %, фр. 3,1 %). Домінують ФО-словосполучення в зіставлюваних мовах, що мають узагальнену семантику процесуальної ознаки, об'єктивовану в дієслівних граматичних категоріях. Аломорфізм характерний для ад'єктивних ФО англійської та французької мов, у яких переважають компаративні моделі, що містять у своєму складі образ-еталон, притаманний певній національній спільноті. ФО-реченням переважно характерний ізоморфізм. Проте, лакунарними є українські ФО-речення зі структурною моделлю «сполучник (як, мов, наче, немов, хоч) + іменник + дієслово». Аломорфізмом характеризуються численні складні структурні моделі з різними типами синтаксичного зв'язку в українському фразеологічному корпусі.

6. У результаті семантичного аналізу виявлено, що в основу більшості зіставлюваних ФО покладено метафоричні моделі та образи, рідше – метонімічні. Ізоморфізм виявляється на рівні метафоричного переосмислення «тварина → людина», рідше – «людина → людина», «предмет → людина», «дія → людина». Метонімічне перенесення (синеκδοxa) «орган, частина тіла → людина» є спільним у досліджуваних мовах. Англійські та французькі ФО характеризуються більшим різноманіттям семантичних моделей на позначення органічних відчуттів людини. Лакунарними для української мови є ФО із семантикою кінестетичних відчуттів людини.

7. Системні відношення, зафіксовані як на внутрішньомовному, так і міжмовному рівнях, свідчать про національно-культурну подібність, пов'язану з однаковим сприйняттям світу людиною, закладену у фізіології. Окрім цього, виявлено синонімію та антонімію не тільки в межах ФО, а й у межах семантичних груп. Варіантність є найбільш продуктивним виявом вираження системних відношень і характеризується наявністю словотвірних лакун серед українських ФО.

8. У результаті поєднання зіставного та лінгвокультурологічного методів виявлено, що особливості ФО на позначення відчуттів людини нерозривно пов'язані з національно-культурною специфікою носіїв мови і відображають у своїй семантиці історію, спосіб життя і мислення, побут та національні цінності кожного етносу.

Перспективним видається подальше дослідження фразеологізмів української, англійської та французької мов на позначення відчуттів людини, де об'єктом будуть не лише фразеологізми, прислів'я та приказки, а й сталі вирази, примовки, крилаті вислови, кліше та цитати. Продуктивним стане й функційний аспект дослідження зазначених сполук на матеріалі художніх, публіцистичних, інтернет-текстів з метою встановлення стилістичних функцій, структурно-семантичних трансформацій, частотності вживання носіями мови.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Денисова А. С. Семантика та структура фразеологізмів на позначення відчуттів людини. *Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Філологічні науки*. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2015. № 1. С. 364–370.

2. Денисова А. С. Проблема дослідження класифікацій фразеологічних одиниць у лінгвістиці. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки*: [збірник наукових праць] / [гол. ред. В. А. Зарва]. Бердянськ : ФО-П Ткачук О. В., 2015. Вип. VI. С. 13–21.

3. Денисова А. С. Явище варіантності та синонімії у фразеології. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. Випуск 40. С. 65–68.

4. Денисова А. С. Фразеологічні словосполучення на позначення відчуттів людини в українській та англійській мовах (структурний аспект). *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Кіровоград, 2016. Вип. 146. С. 281–285.

5. Денисова А. С. Лінгвістичні методи дослідження фразеологічних одиниць на позначення відчуттів людини. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*: зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глушенка]. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2016. Вип. 3. С. 76–81.

6. Денисова А. С. Ідеографічна класифікація фразеологізмів на позначення органічних відчуттів людини (голод / ситість) на матеріалі української, англійської та французької мов. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки*: [збірник наукових праць] / [гол. ред. В. А. Зарва]. Бердянськ: БДПУ, 2017. Вип. XIII. С. 15–20.

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації у зарубіжних спеціалізованих виданнях

7. Денисова А. С. Сравнительная характеристика фразеологизмов со структурой предложений, обозначающих ощущения человека (на материале украинского и французского языка). *Ученые записки УО «ВГУ им. П. М. Машерова»*: сборник научных трудов. Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2017. Т. 23. С. 180–184.

8. Денисова А. С. Вариантность фразеологических единиц, обозначающих ощущения человека (на материале украинского языка). *Международный научно-практический журнал «Авангард науки»*. Казахстан, 2017. № 9 (10). С. 9–13.

9. Shulzhenko A. S. Structural and Semantic Modifications of Phraseological Units Signifying Human's Feelings (on the Material of English and French Languages). *Colloquium-journal*. Warszawa, Polska, 2019. №22 (46). S. 27–31.

Наукові праці апробаційного характеру

1. Денисова А. С. Вивчення фразеології в широкому та вузькому значенні. *Мова і соціум: етнокультурний аспект* : матеріали V Міжнародної наукової конференції молодих учених (м. Бердянськ, 17–18 вересня 2015 р.) : [збірник тез] / [гол. ред. О. П. Колінько]. Бердянськ : БДПУ, 2015. С. 9–11.

2. Денисова А. С. Антонімічні відношення у фразеології. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті* : матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції, 24–25 березня 2016 року / [редактори-упорядники: І. Зимомря, В. Ільницький]. Ченстохова – Ужгород – Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 124–125.

3. Денисова А. С. Полісемія та омонімія фразеологічних одиниць. *Сучасні технології навчання іноземних мов і культур у загальноосвітніх і вищих навчальних закладах*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Збірник наукових

праць. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2016. С. 39–41.

4. Денисова А. С. Методи дослідження фразеологізмів на позначення відчуттів людини. *Актуальні проблеми методології та історіографії мовознавства* : матеріали науково-практичної Інтернет-конференції (Слов'янськ, 19–20 жовтня 2016 року). Слов'янськ : ДДПУ, 2016. С. 47–50.

5. Denisova A. English Idioms with Structure of Subordinate Phrase Denoting Man's Feelings. *Proceedings of II International scientific conference «World Science in 2016: Results»*. Morrisville, Lulu Press., 2017. С. 131–133.

6. Денисова А. С. Фразеологізми на позначення відчуттів людини із будовою сурядних словосполучень у різносистемних мовах. *Інновації в сучасному світі* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих учених (17 лютого 2017, Краматорськ). Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 57–59.

7. Денисова А. С. Одновершинні фразеологізми на позначення відчуттів людини. *Гуманітарні науки: нові вирішення* : матеріали III міжнародної науково-практичної конференції (22 лютого 2017, Краматорськ). Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 162–164.

8. Денисова А. С. Фразеологізми-речення на позначення відчуттів людини у французькій мові. *Маріупольський молодіжний науковий форум: традиційні й новітні аспекти дослідження і викладання іноземних мов і літератури* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції студентів, аспірантів і молодих учених (29 березня 2017 р.) / за заг. ред. к.пед.н., доцента Ю. М. Кажан. Маріуполь : МДУ, 2017. С. 103–104.

9. Denisova A. S. English Phraseologisms-Sentences Denoting Man's Feelings. *Perspective scientific research: Proceedings of IV International Scientific Conference*. Morrisville: Lulu Press, 2017. P. 101–103.

10. Денисова А. С. Українські фразеологізми на позначення відчуттів людини із будовою складного речення. *Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку* : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (20-21 квітня 2017 року) : збірник тез. Бердянськ : БДПУ, 2017. Ч. 2. С. 254–255.

11. Денисова А. С. Полісемія фразеологізмів на позначення відчуттів людини. *Нові шляхи у наукових дослідженнях* : матеріали XI міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених (13 жовтня 2017 року) : збірник тез. Вінниця : ТОВ «НіланЛТД», 2017. С. 139–141.

12. Денисова А. С. Фразеологізми на позначення відчуття втоми в українській, англійській та французькій мовах. *Україністика: нові імена в науці* : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих науковців (Бахмут, 22-23 березня 2018 року) / Горлівський інститут іноземних мов. Бахмут : ГІМ, 2018. С. 44–47.

13. Денисова А. С. Фразеологізми на позначення відчуття болю. *Наука III тисячоліття : пошуки, проблеми, перспективи розвитку* : матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (25-26 квітня 2018 року) : збірник тез. Бердянськ : БДПУ, 2018. С. 138–139.

14. Денисова А. С. Українські та французькі фразеологізми на позначення відчуття холоду. *Людина в мовному просторі : історична спадщина, проблеми,*

перспективи розвитку: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (17–18 травня 2018 р.): збірник тез / упорядники: І. Я. Глазкова, В. В. Богдан. Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2018. С. 54–57.

15. Шульженко А. С. Фразеологізми на позначення відчуття тепла в українській, англійській та французькій мовах. *Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку*: матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (25-26 квітня 2019 року): збірник тез. Бердянськ: БДПУ, 2019. С. 287–288.

АНОТАЦІЯ

Шульженко А. С. Фразеологізми на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах: структурний і семантичний аспекти. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Донецький національний університет імені Василя Стуса. – Вінниця, 2020.

Дисертацію присвячено зіставному вивченню фразеологізмів на позначення відчуттів людини в українській, англійській і французькій мовах. До ФО на позначення відчуттів людини належать утворення, загальна семантика яких означає відчуття (зору, слуху, нюху, смаку, дотику, голоду, холоду, втоми тощо). Вони характеризують внутрішні та зовнішні процеси пізнання людиною навколишнього світу, описують її ставлення до нього.

Із застосуванням комплексної методики аналізу ФО вдалося дослідити мовні одиниці з позиції 1) ідеографічного (ієрархічна побудова ТП «Відчуття людини»); 2) структурно-граматичного (виявлення найбільш продуктивних структурних моделей) та 3) семантичного (описано найбільш поширені метафоричні та метонімічні моделі; з'ясовано, які типи системних відношень домінують) аспектів. У результаті зіставлення тематичних, структурно-граматичних та семантичних типів визначено ізоморфні та аломорфні властивості ФО на позначення відчуттів людини, встановлено ступінь їхньої продуктивності у кожній аналізованій мові.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, семантика ФО на позначення відчуттів людини, ідеографічна класифікація, структурно-граматична класифікація, семантична класифікація, ізоморфні та аломорфні властивості.

АННОТАЦИЯ

Шульженко А. С. Фразеологизмы, обозначающие ощущения человека в украинском, английском и французском языках: структурный и семантический аспекты. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Донецкий национальный университет имени Василя Стуса. – Винница, 2020.

Диссертация посвящена сопоставительному изучению фразеологизмов, обозначающих ощущения человека, в украинском, английском и французском языках. К ФЕ, обозначающим ощущения человека, относятся образования, общая семантика

которых означает ощущения (зрения, слуха, обоняния, вкуса, осязания, голода, холода, усталости и т.д.). Они характеризуют внутренние и внешние процессы познания человеком окружающего мира, описывают его отношение к нему.

С применением комплексной методики анализа ФЕ, обозначающих ощущения человека, удалось исследовать языковые единицы с позиции 1) идеографического (иерархическое построение ТП «Ощущение человека»); 2) структурно-грамматического (выявление наиболее продуктивных структурных моделей) и 3) семантического (описание наиболее распространенных метафорических и метонимических моделей; выяснение доминирующих типов системных отношений) аспектов. В результате сопоставления тематических, структурно-грамматических и семантических типов определены изоморфные и аноморфные особенности ФЕ, обозначающих ощущения человека, установлена степень их продуктивности в каждом анализируемом языке.

Ключевые слова: фразеологическая единица, семантика ФЕ, обозначающих ощущения человека, идеографическая классификация, структурно-грамматическая классификация, семантическая классификация, изоморфные и аноморфные особенности.

SUMMARY

Shulzhenko A. S. Phraseological Units Denoting Human Feelings in Ukrainian, English, and French: Structural and Semantic Aspects. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology: Specialty 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – Vasyl' Stus Donetsk National University. – Vinnytsia, 2020.

The thesis is devoted to the comparative study of phraseological units denoting human feelings in Ukrainian, English, and French which gives opportunity to determine their ideographic, structural, semantic, linguistic, and culturological peculiarities.

The complex methodology of the phraseological units analysis consists of six successive stages: selection and compilation of the empirical body of the research; using predominantly general scientific methods in order to form the theoretical and methodological database for further research; ordering the empirical material with the help of ideographic model of the phraseological units; description of structural and grammatical, semantic peculiarities of the phraseological units; identification of common and distinctive features in contrasted languages; defining more productive models and lacunae specific to every language.

Phraseological units denoting human feelings comprise formations whose general semantics implies feelings (eyesight, hearing, scent, taste, touch, hunger, cold, tiredness, etc.). Such language combinations characterize internal and external processes of the person's world cognition, reveal the person's attitude to this world.

The ideographic description allowed to distribute phraseological units into 4 isomorphic groups («Exteroceptive Feelings», «Interoceptive Feelings», «Proprioceptive Feelings» and «Mixed Feelings»); to identify common, cultural and specific properties of their functioning; to quantify the results.

Three types in the structure of phraseological units have been determined: 1) phraseological units with the phrase structure; 2) phraseological units with the sentence structure; 3) phraseological units with one full word. The most productive structural models are verbal phraseological units – phrases in contrasted languages which are

characterized by isomorphism. Allomorphy is found in adjectival phraseological units of English and French (dominated by comparative models) which contain an image-standard inherent in a certain national community. In the languages contrasted, within phraseological units with the sentence structure units with the structure of simple sentences dominate. They are characterized by figurative perception, connected with cognition by man the surrounding reality and internal state of organism. The most productive complex models are phraseological units with subordinate type of syntactic connection in all the languages contrasted. The Ukrainian phraseological units-sentences are characterized by more complex structure. The lacuna «conjunction (as, as if, like, though) + noun + verb» is more characteristic to these phraseological units. Phraseological units of one full word exist in all languages studied being formations with rethought full component which in every language analyzed has a different grammatical expression.

Metaphors dominate among types of the rethought meaning formation in phraseological units denoting human feelings, less often a type of metonymy – synecdoche. Isomorphism is manifested on the level of «animal – human» rethinking where the traits of an animal, bird, insect, etc. are transferred to the person by likening. Phraseological units denoting organic feelings dominate and they are characterized by rethought images of zoosemisms on which they are based. In addition, every language has lacunae which are inextricably related to national and cultural specific features of certain ethnic group.

Metaphorical formation based on a rethinking of comparative compounds is characteristic of phraseological units denoting exteroceptive feelings. They are based on certain standards (animal, birds, insects, plants) which determine the internal form of the unit. In the minds of native speakers of Ukrainian, English, and French, these images are perceived as those determining acute / poor eyesight, hearing; pleasant / unpleasant taste; excellent / bad smell.

Phraseological units denoting mixed feelings are characterized by the influence on human body through factors which can have both beneficial and harmful effect. The figurative base of the compared phraseological units is often formed by comparison with animals on the basis of metaphorical and metonymic transference; also synecdoche plays an important role in the formation of the phraseological units.

Phraseological units denoting human proprioceptive feelings are characterized by metaphorical formation «physical state, in which the person is in a motionless state – the person in the state of equilibrium», where the main functional load is performed by verbs.

The systemic relations in phraseology are presented by variability, synonymy, and antonymy the brightest; their lesser manifestation is recorded on the level of polysemy and homonymy, which is connected with the complexity of their semantic structure. They are isomorphic in the languages contrasted and they function both at intra- and interlingual levels.

The phraseological units with culturally specific semantics reflect and convey the way of life and way of worldview, characteristic of a particular linguacultural community. The allomorphy of the analyzed compounds in the languages contrasted lies in a partial coincidence of fragments of different world pictures, because of the people's ability to have the same perception of the world which is based on similar mental and physiological.

Key words: phraseological unit, semantics of phraseological units denoting human feelings, ideographic classification, structural grammatical classification, semantic classification, isomorphic and allomorphic properties.